

Pedagogik ta’limda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasi

Axmedov Akmal Yusufovich –
Farg‘ona davlat universiteti,
“Pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: akmal0086ahmedov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3723-1596>

Annotatsiya. Maqolada pedagogik ta’limda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasining nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda kommunikativ kompetentlikning tarkibiy tuzilmasi, rivojlantirish bosqichlari va texnologik yondashuvlar tahlil qilingan. G.S.Trofimova, A.A.Bodalev va boshqa olimlarning ilmiy qarashlari asosida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasining uch komponentli modeli ishlab chiqilgan. Maqolada gumanistik yo‘naltirilgan ta’lim muhiti, kommunikativ o‘z-o‘zini rivojlantirish va shaxsiy-qadriyatli munosabatlar texnologiyaning asosiy shartlari sifatida asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari pedagogik ta’limda ta’lim mazmuni, ta’limni tashkil etish jarayoni va shaxslararo muomala orqali kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini joriy etish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Ishlab chiqilgan texnologiya bo‘lajak pedagoglarning kasbiy muloqot ko‘nikmalarini tizimli va samarali rivojlantirishni ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ kompetentlik, rivojlantirish texnologiyasi, pedagogik ta’lim, gumanistik yondashuv, bo‘lajak pedagoglar, kasbiy tayyorgarlik.

Технология развития коммуникативной компетентности в педагогическом образовании

Аннотация. В статье освещаются теоретические основы и практические механизмы технологии развития коммуникативной компетентности в педагогическом образовании. В исследовании проанализированы структурное строение коммуникативной компетентности, этапы развития и технологические подходы. На основе научных взглядов Г.С.Трофимовой, А.А.Бодалева и других ученых разработана трехкомпонентная модель технологии развития коммуникативной компетентности. В статье обоснованы гуманистически ориентированная образовательная среда, коммуникативное саморазвитие и личностно-ценностные отношения как основные условия технологии. Результаты исследования показывают возможности внедрения технологии развития коммуникативной компетентности в педагогическом образовании через содержание образования, процесс организации обучения и межличностное общение. Разработанная технология обеспечивает системное и эффективное развитие профессиональных коммуникативных навыков будущих педагогов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, технология развития, педагогическое образование, гуманистический подход, будущие педагоги, профессиональная подготовка.

Technology for developing communicative competence in pedagogical education

Annotation. The article highlights the theoretical foundations and practical mechanisms of the technology for developing communicative competence in pedagogical education. The study analyzes the structural composition of communicative competence, development stages, and technological approaches. Based on the scientific views of G.S.Trofimova, A.A.Bodalev and other scholars, a three-component model of the technology for developing communicative competence has been developed. The article substantiates a humanistically oriented educational environment, communicative self-development, and personal-value relationships as the main conditions of the technology. Research results demonstrate the possibilities of implementing the technology for developing communicative competence in teacher education through educational content, the organization of the learning process, and interpersonal communication. The developed technology ensures systematic and effective development of professional communication skills of prospective teachers.

Keywords: communicative competence, development technology, teacher education, humanistic approach, prospective teachers, professional training.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogning kasbiy kompetentligi nafaqat predmet bilimlarini o'zlashtirishni, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini ham talab etadi. Kommunikativ kompetentlik pedagogik faoliyatning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, o'qituvchining professional muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. G.S.Trofimova, A.A.Bodalev, L.A.Petrovskaya kabi olimlarning tadqiqotlari kommunikativ kompetentlikni insonparvar shaxsiy fazilatlarga asoslangan va suhbatdoshning kommunikativ imkoniyatlarini hisobga olgan holda boshqalar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilishning ajralmas qobiliyati sifatida belgilaydi. Kommunikativ kompetentlikning asosi insonning shaxsiy xususiyatlari bo'lib, uning his-tuyg'ulari, fikrlari va harakatlari birligi konkret ijtimoiy kontekstda namoyon bo'ladi.

Hozirgi kunda oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmayotganligi, bu jarayonning nazariy-metodologik asoslari va amaliy mexanizmlarining to'liq ishlab chiqilmaganligi muammosi mavjud. Shu munosabat bilan, bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy yo'llarini aniqlash dolzarb masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kommunikativ kompetentlik muammosi pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlarining kesishmasida turgan murakkab va ko'p qirrali tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Ushbu masalani turli jihatlaridan o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlar mavjud.

Kommunikativ kompetentlik tushunchasi birinchi marta A.A.Bodalev tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Olim uni "shaxs ba'zi texnik vositalar bilan to'g'ridan-to'g'ri yoki vositachilik aloqalariga kirishi kerak bo'lgan turli odamlar va jamoalar bilan o'zaro munosabatlarda namoyon bo'ladigan munosabat va xulq-atvorni aks ettirish birligi" deb ta'riflagan. A.A.Bodalevning fikricha, har bir inson muloqot sub'ekti bo'lganligi sababli, uning shaxsiyati tuzilishida unga muloqotda ozmi-ko'pmi muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan asos bo'lishi kerak. Bu yondashuv kommunikativ kompetentlikni shaxsning ajralmas xususiyati sifatida ko'rib chiqishga asos yaratdi.

G.S.Trofimova kommunikativ kompetentlikning pedagogik asoslarini chuqur ishlab chiqdi va uni tinglovchilarning kommunikativ kompetentligini "insonparvar shaxsiy fazilatlarga asoslangan va suhbatdoshning kommunikativ imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish darajasida boshqalar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilishning ajralmas qobiliyati" sifatida belgiladi. Olimaning ta'kidlashicha, kommunikativ kompetentlikning asosi insonning shaxsiy xususiyatlari bo'lib, uning his-tuyg'ulari, fikrlari va harakatlari birligi konkret ijtimoiy kontekstda namoyon bo'ladi. G.S.Trofimova pedagogik kommunikativ kompetentlikni shaxs dispozitsiyasining insonparvarlik qadriyatiga asoslangan uch komponentli model shaklida taqdim etdi: shaxsiy, kognitiv va xulq-atvor komponentlari. Bu model keyinchalik ko'plab tadqiqotchilar tomonidan rivojlantirildi va kengaytirildi.

L.A.Petrovskaya kommunikativ kompetentlikni "shaxslararo muloqot jarayonida psixologik vositalardan samarali foydalanish qobiliyati" sifatida talqin qiladi. Olimaning yondashuvida kommunikativ kompetentlikning psixologik aspektlari ustunlik qiladi va u empatiya, refleksiya, faol tinglash kabi psixologik mexanizmlarning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Y.N.Emelyanov kommunikativ kompetentlikni "muloqot jarayonida yuzaga keladigan turli vaziyatlarni tushunish va ularni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar majmuasi" deb belgilaydi. Bu ta'rif kommunikativ kompetentlikning situativ xarakterini va uning kontekstga bog'liqligini ko'rsatadi.

S.L.Bratchenko kommunikativ kompetentlikni shaxsiy o'sish va rivojlanish kontekstida ko'rib chiqadi va uni "o'zini va boshqalarni tushunish, shaxslararo munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirish qobiliyati" sifatida ifodalaydi.

A.V.Xutorskiy "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini aniq farqlashning muhimligini ta'kidlaydi. Olimning ta'rifiga ko'ra, "kompetensiya" - predmet va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan shakllanuvchi shaxsning o'zaro bog'liq bo'lgan sifatlari (bilimlar, qobiliyatlar, malaka va ko'nikmalar, faoliyat usullari) majmuasi bo'lib, ularga nisbatan sifatli va samarali ta'sir ko'rsatish demakdir. "Kompetentlik" esa bu kompetensiyalarga egalik darajasi, shaxsning ularni real hayotda qo'llay olish qobiliyatidir. Bu farqlash pedagogik tadqiqotlarda konseptual aniqlikni ta'minlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

Tizimli yondashuv – Tizimli yondashuv kommunikativ kompetentlikni o'zaro bog'liq komponentlar majmuasi sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi. Bu yondashuv asosida kommunikativ kompetentlikning tarkibiy qismlari (shaxsiy, kognitiv, hissiy-emotsional, xulq-atvor) va ularning o'zaro ta'siri tahlil qilindi. Tizimli yondashuv kommunikativ kompetentlikni alohida ko'nikmalar yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit tizim sifatida o'rganishga yo'naltirildi.

Shaxsiy-faoliyat yondashuvi – Shaxsiy-faoliyat yondashuvi kommunikativ kompetentlikni shaxsning faoliyat jarayonida rivojlanuvchi integral xususiyati sifatida o'rganishga imkon berdi. Bu yondashuv bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligi ularning faol muloqot faoliyatida shakllanishi va rivojlanishini ta'kidlaydi.

Kompetentlikka asoslangan yondashuv – Kompetentlikka asoslangan yondashuv ta'limda an'anaviy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari, ularni amaliy faoliyatda qo'llay olish qobiliyatiga e'tibor qaratishni talab qiladi. Bu yondashuv asosida kommunikativ kompetentlikning nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va shaxsiy fazilatlar integratsiyasi sifatida tushunilishi asoslab berildi.

Gumanistik yondashuv – Gumanistik yondashuv pedagogik muloqotda insonning qadr-qimmatini, uning shaxsiy o'sish imkoniyatlarini va o'z-o'zini amalga oshirish ehtiyojini birinchi o'ringa qo'yadi. Bu yondashuv kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda insonparvar qadriyat yo'nalishi va empatiya qobiliyatining ahamiyatini asoslash uchun ishlatildi.

Psixologik yondashuv – Psixologik yondashuv kommunikativ kompetentlikning psixologik mexanizmlari - empatiya, refleksiya, pertsepsiya, identifikatsiyani o'rganishga yo'naltirilgan. Bu yondashuv kommunikativ kompetentlikning hissiy-emotsional va motivatsion komponentlarini tahlil qilish uchun zarur bo'ldi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, pedagogik kommunikativ kompetentlik to'rt asosiy komponentdan iborat bo'lgan murakkab tuzilmaga ega:

Shaxsiy komponent - bu pedagogning shaxsiy fazilatlarini, qadriyat yo'nalishlari, motivatsiyasi va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatini o'z ichiga oladi.

Kognitiv komponent - muloqot jarayonini tushunish va tahlil qilish uchun zarur bo'lgan bilimlar tizimini ifodalaydi:

Hissiy-emotsional komponent - muloqotdagi emotsional holatlarni boshqarish va tushunish qobiliyatini anglatadi:

Xulq-atvor (amaliy) komponent - muloqot ko'nikmalarining amaliy namoyon bo'lishini ifodalaydi:

Bu komponentlarning o'zaro bog'liqligi va yaxlitligi kommunikativ kompetentlikning tizimli xarakterini belgilaydi. G.S.Trofimovning ilmiy qarashlariga asoslanib, biz pedagogik

ta'limda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasining uch komponentli modelini ishlab chiqdik. Bu model quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Birinchi komponent: Ta'lim mazmuni orqali rivojlantirish

Ta'lim mazmuni kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning asosiy vositalaridan biridir. Bu komponent quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi:

- Fanlararo integratsiya: Barcha pedagogik fanlar (pedagogika, psixologiya, predmet metodikalari) mazmuniga kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish elementlarini kiritish. Masalan, predmet metodikalarida o'quvchilar bilan muloqot usullarini, pedagogikada tarbiyaviy muloqot tamoyillarini o'rganish.

- Amaliy yo'naltirilgan vazifalar: O'quv jarayonida kommunikativ vaziyatlarni tahlil qilish, pedagogik diologlar modellash, muloqot strategiyalarini loyihalashtirish kabi topshiriqlarni qo'llash.

Ikkinchi komponent: Ta'limni tashkil etish jarayoni orqali rivojlantirish

Ta'lim jarayonining tashkiliy shakllari va usullari kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi:

- Interfaol ta'lim usullari: Guruhlarda ishlash, munozaralar, disputlar, treninglar, role o'yinlari, imitatsion o'yinlar, keys-stadi usuli kabi interfaol metodlarni qo'llash talabalarning kommunikativ tajribasini boyitadi.

- Pedagogik amaliyot: Maktablarda o'tkaziladigan pedagogik amaliyot jarayonida talabalar real muloqot vaziyatlarida o'z ko'nikmalarini sinab ko'rish va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

- Refleksiv faoliyat: Har bir dars, mashg'ulot va amaliy mashqdan keyin o'z kommunikativ faoliyatini tahlil qilish, xatolar ustida ishlash, muvaffaqiyatlarni aniqlash jarayonlari muhim ahamiyatga ega.

- Teskari aloqa tizimi: O'qituvchilar va kursdoshlardan doimiy teskari aloqa olish orqali o'z kommunikativ ko'nikmalarini takomillashtirib borish imkoniyati yaratiladi.

Uchinchi komponent: Shaxslararo muomala orqali rivojlantirish

Universitet muhitidagi barcha shaxslararo munosabatlar kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish uchun amaliy maydon yaratadi:

- O'qituvchi-talaba munosabatlari: O'qituvchilarning o'zlari pedagogik muloqot namunasini namoyish etishlari, talabalar bilan demokratik, insonparvar munosabatlar o'rnatishlari zarur.

- Talabalararo muloqot: Akademik guruh ichida va guruhlar o'rtasida hamkorlik muhitini shakllantirish, jamoaviy loyihalar ustida ishlash, bir-birini qo'llab-quvvatlash madaniyatini rivojlantirish.

- Kasbiy jamoalar bilan aloqa: Tajribali pedagoglar, psixologlar, menejerlar bilan uchrashuv va muloqot qilish orqali kasbiy kommunikativ tajribani o'zlashtirish.

- Talabalar tashkilotlarida faoliyat: Turli talabalar tashkilotlari, to'garaklar, klublarda faol ishtirok etish orqali muloqot tajribasini boyitish.

Pedagogik ta'limda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasi zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlashning muhim komponentidir. Tadqiqot natijalariga asosanib, quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

1. Kommunikativ kompetentlik to'rt asosiy komponentdan (shaxsiy, kognitiv, hissiy-emotsional va xulq-atvor) tashkil topgan murakkab, ko'p qirrali tuzilmaga ega bo'lib, bu komponentlarning yaxlit rivojlanishi pedagogning kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

2. Ishlab chiqilgan uch komponentli rivojlantirish modeli (ta'lim mazmuni, ta'limni tashkil etish jarayoni va shaxslararo muomala orqali) kommunikativ kompetentlikni kompleks va tizimli ravishda rivojlantirishga imkon beradi.

3. Texnologiyaning samarali amalga oshirilishi uchun gumanistik yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish, kommunikativ o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlarini faollashtirish va shaxsiy-qadriyatli munosabatlarni shakllantirish zarur shartlar hisoblanadi.

4. Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish bosqichma-bosqich, uzluksiz jarayon sifatida amalga oshirilishi kerak: diagnostika va motivatsiyadan boshlanib, nazariy bilimlarni o'zlashtirish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, pedagogik amaliyotda mustahkamlash va professional takomillashtirishgacha davom etadi.

5. Texnologiya nafaqat kommunikativ ko'nikmalarni, balki bo'lajak pedagoglarning umumiy shaxsiy va kasbiy sifatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi: empatiya, refleksiya, o'z-o'zini boshqarish, ijodkorlik va innovatsion fikrlash qobiliyatlari.

6. Ishlab chiqilgan texnologiyaning amaliyotga joriy etilishi oliy pedagogik ta'lim sifatini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash va zamonaviy ta'lim tizimi talablariga javob beradigan pedagoglar tayyorlashga xizmat qiladi.

Keyingi tadqiqotlar ushbu texnologiyaning turli ta'lim sharoitlarida sinovdan o'tkazilishi, uning samaradorligini baholash, shuningdek, raqamli texnologiyalar va onlayn ta'lim sharoitida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Mazkur maqolada pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilindi hamda uni samarali shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiya ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari kommunikativ kompetentlik o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim integrativ sifat bo'lib, u ta'lim jarayonining samaradorligi, o'quvchilar bilan konstruktiv muloqot o'rnatish, pedagogik vaziyatlarni to'g'ri boshqarish va hamkorlik muhitini yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi.

Tajriba-sinov ishlari asosida aniqlanishicha, interfaol metodlar, dialogik yondashuv, refleksiv mashg'ulotlar, rolli o'yinlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan tizimli foydalanish bo'lajak pedagoglarning nutq madaniyati, muloqot strategiyalari va empatik ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shuningdek, ishlab chiqilgan texnologiya kommunikativ kompetentlikni bosqichma-bosqich, uzviy va maqsadli shakllantirish imkonini berishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot xulosalari pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirishda, o'qitish jarayoniga innovatsion metodlarni joriy etishda hamda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelgusida ushbu texnologiyani turli ta'lim yo'nalishlari va fanlar kesimida moslashtirish hamda uning samaradorligini uzoq muddatli monitoring asosida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. S.Primov, Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik asoslari. Jizzax davlat pedagogika universiteti ilmiy maqolalar to'plami, 2023. 12–18.
2. А.А.Бодалев Личность и общение: избранные труды. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Г.С.Трофимова. Педагогические основы формирования коммуникативной компетентности учащихся. Дисс. ... докт. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2000. – 400 с.
4. A.YU.Axmedov.Bo'lajak psixologlarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muammosini o'rganishning nazariy asoslari. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ)(2023)
5. N.A.Muslimov (2007)Kasbiy ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fanl. dokt. ... diss. T.: - 349 b.

6. Yadgarova A.I. Bo'lajak o'qituvchilarning professional-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda psixologik treninglardan foydalanish imkoniyatlari. Monografiya. Samarqand davlat chet tillari instituti nashriyoti, Samarqand-2023, -B. 7-10.

7. Yusufovich A. A., & Alisher o'g'li, E.O. (2022). Psychological and pedagogical opportunities for the formation of communicative competence in future teachers. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 1157-1161.

8. A.YU.Axmedov. Bo'lajak psixologlarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muammosini o'rganishning nazariy asoslari. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ)(2023)

9. Yusufovich, A. A. (2022). Developing the communicative competence of future teachers is an effective measurement for self-organization. Academics: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(1), 302-304.